

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 99-106, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1594753

Yayın Değerlendirme

KİTAP KRİTİĞİ: SOVYET ARKEOLOJİSİ ÜZERİNE DENEMELER 1

Okan SEZER*

Başvuru/Submitted: 2 Aralık 2024

Kabul/Accepted: 26 Aralık 2024

Sovyet Arkeolojisi Üzerine Denemeler 1 başlığını taşıyan kitap, Töre Sivrioğlu ve Sidar Gündüzalp tarafından kaleme alınmış ve Sakin Kitap yayınevi tarafından 2023 yılında basılmıştır (ISBN: 9786259988023). Kitap toplamda 160 sayfadır. Kitabın önsözünü Ahmet Uhri üstlenmiştir (s. 7-8). Kitap, yazarlar tarafından ayrıca-bağımsız yazılmış ve içlerinden bazıları erken tarihlerde farklı mecralarda yayınlanmış altı bölümden oluşmaktadır. Söz konusu bölümler, Leo S. Klein'in yaşamı ile Tilla Tepe (Afganistan) hakkında olanlar dışında, genellikle Sovyet arkeolojisindeki tartışmalar, akımlar, ideolojik çizgiler ve tüm bunların dış dünyayla (genellikle Batı'yla) olan bağlantılarını işlemektedir. Dışarda bırakılan iki bölümün sayılan konulardan tamamıyla sıyrıldığı ise söylenemez. Bölümler; *Sovyet Arkeolojisinin İki Mirası* (s. 9-15), *Toplumsal Evrim, Kültürel Yayılım ve Sovyet Arkeolojisi* (s. 17-44), *Sovyet Protohistoryasında Kölecî Toplum Tartışmaları: Mezopotamya Örneği* (s. 45-98), *İki Dünya Arasında: V. Gordon Childe'in Amerikan ve Sovyet Arkeolojisiyle İlişkisi* (s. 99-128), *Tilla Tepe Hazinesinin Öyküsü: Afganistan'da Sovyet Arkeolojisi* (s. 129-142) ve *L. S. Klejn'in Yaşamı ve Düşünceleri* (s. 143-160) başlıklarıyla sıralanmaktadır. Sovyet arkeolojisinin yeterince konuşulmamış ve tartışılmamış olması nedeniyle hazırlandığı çeşitli şekillerde birkaç kez belirtilmektedir. Bu yanı sıra önemli ve/veya önemle incelenmesi gereken bir konuma yükseldiği açıktır. Ancak her ne kadar adı geçen ve artık var olmayan arkeoloji tecrübesinin artı ve eksileriyle tanıtılmasının amaçlandığı bildirilse de, tarihçe ile teorik arka plana dair yazılanların arazi uygulamalarına dair yazılan ve/veya yazılmayanları gölgede bırakmasıyla birlikte, eksi(k) yanların mercek altına çokça konmadığı, bunun yerine eksi(k) yanlara dair iyimser bir tutum sergilendiği kendini hissettirmektedir. Uygun, makul ve yalın gerçekliğe yaklaşabilen tespitleri, bir kitap incelemesi sınırlarında yapılabilecek ölçüde sıralayarak öne çıkan bazı noktaları netleştirmeye çalışacağız.

Sovyet arkeolojisi, resmî devlet ideolojisiyle kutsanmış kendine has yapısıyla kişi ve kurumlarda farklı tipte merak ve sorular uyandıran geçmiş bir tecrübe olarak tanımlanabilir. Uyandırdığı şeyler farklı olsa da, kişi ve kurumların bulunduğu ortak bir nokta bulunmaktadır; o da üzerine yeterince konuşulmamış ve tartışılmamış olmasıdır. Kitapta da vurgulanan ve her anlayıştan genel okur ile uzmanın aynı fikirde olabileceği az sayıdaki tespitten birisi de budur.

* Araş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, t.okansezer@gmail.com, ORCID: [0000-0002-5010-3564](https://orcid.org/0000-0002-5010-3564).

Bu olumsuz durum Türk arkeolojisine özgü değildir. Görmezden gelme bilinçli bir tercih ve alıcısı tarafından halen üretiliyorken, dil bariyeri ve ideolojik içe kapalılık tıpkı diğer alanlarda olduğu üzere Sovyet yönetiminin uyguladığı ve böylelikle alıcıyı engelleyen neden olmuştur. Sosyal bilimlerdeki ideolojik referanslı okuma ve araştırma yapma, bunların neticesinde sonuç üretme pratiği (doğru-yanlış, zorunluluk-tercih vd. dönük ilgili tartışmaların ötesinde) kuşkusuz her anlayıştan sosyal bilimcinin kabul edeceği ve/veya eninde sonunda kabul etmek zorunda kalacağı bir gerçekliktir. Bu gerçekliğe rağmen Sovyet arkeolojisinin ideolojik olarak suçlanmasının veya makul bir zeminde eleştirilmesinin nedeni ise, onun ideolojik referansı oldukça kaba bir tarz ve zoraki koşul dizisi altında işletmiş olmasıdır.

Sovyet Arkeolojisinin İkili Mirası başlıklı bölümde birtakım istatistikler verilerek –ve Sovyet yönetiminin arkeolojiye verdiği önemle koşut olduğu vurgulanarak– bilimsel yayın yapma konusunda Sovyet arkeolojisinin üstün bir başarı sergilediği iddia olunmaktadır. Doğruluğu kendinden menkul bu iddiaya tarafsız bir noktadan yaklaşabilmek adına bir başka sayıya dayalı işlem olan oran-orantıdan destek almamız gerekmektedir. Kazısı yapılan yerleşim (düz yerleşim, höyük, kaya altı sığınağı vd.), gömüt alanı ve kurganlardan kaç tanesinin yayını yapılmış ya da yapılmamış şeklinde sorduğumuzda makul/genel bir yanıt alabileceğimiz birden fazla önemli kaynak bulunmaktadır. Kuzey Karadeniz-Hazar bozkırında yer alan prehistorik toplumlara dair gerçekleştirilen araştırmalar bunlardan biridir. Nadezhda S. Kotova, Kuzey Karadeniz bozkırındaki Erken Eneolitik toplumlara incelediği çalışmasında anahtar rol üstlenen birden fazla gömüt alanı ve kurgana ait arazi raporlarının ilgili arşivlere ulaştırılmadığını, plan ve gömüt/iskelet çizimlerinin yayınlanmadığını bildirmektedir (Kotova, 2008, 33, 43, 71-72, 90). Oldukça büyük bir bölümü Sovyet döneminde kazılmış olan ve sayısı binlerle ifade edilen Kuzey Karadeniz-Hazar kurganları, özellikle baraj ve sulama maksatlı devasa inşaat çalışmalarına koşut kazılan ve birtakım noktalarda taşınan tereddütten ötürü turnak içinde kurgan arkeolojisinin altın çağı şeklinde anılan (Gei, 1999, 34) döneme (1970-80'lere) dahil edilenler, bir yayın kapsamında belgelenme noktasında bizzat Rus ve Ukraynalı uzmanlarca eksik bulunmaktadır (Ivanova 2013, 131). Kuzey Karadeniz'in Eneolitik kültürleri hakkında 2004 yılında Almanca yayınlanan Yuri Rassamakin'e ait monografi (Rassamakin, 2004), aynı zamanda kurgan arkeolojisi adına önemli bir katalog çalışması olarak kabul edilebilir. Y. Rassamakin, önsözde çalışmasının gerçekleşmesi adına ona yardımcı olan kişi ve kurumları sıraladığı esnada, kazılarda beraber çalıştıklarıyla birlikte, geçmiş yıllarda kazılmış ancak henüz yayınlanmamış malzemeleri incelemesine izin veren kişileri uzunca bir liste dahilinde anmaktadır (Rassamakin, 2004, x).

İlgili başlığın yazarı, bilimsel yayın yapma konusunda –neredeyse– övünç kaynağı olarak sunduğu niceliksel değeri ortaya koyduğu sırada, diğer bir ölçüt olan niteliği unutmamış ve bir cümleyle de olsa nicelik ölçüte oranla tartışmaya açık olduğunu bildirmiştir. Sovyet arkeoloji literatürü gerçekte alt başlıkları bulunmayan ve görsel anlamda zayıf sayılabilecek makalelerle karakterize olmaktadır. Okuyucu bir şeyin (ki bu şey herhangi bir arkeolojik kültürün incelenen coğrafyadaki varlığı veya yokluğu olabileceği gibi, söz konusu arkeolojik kültüre ait materyal kültür topluluğuna dair nicel veya nitel özelliğine yönelik bir bilgi olabilir) kesinliğine yönelik açık ifadeler bulmakta zorlanır. Bu durum yalnızca tamamlanan kazı projelerine ait monografik çalışmalarda kısmen aşılabilir. Çarlık, Sovyet ve Günümüz Rusya'sı arasındaki tarihsel bütünlükle de açıklanabilir; söz konusu olumsuzluk Sovyetlerin çöküşünden sonra da uzun süre devam etmiştir. 1999 yılında üç farklı noktada (Arkaim, Ekaterinburg ve Chelyabinsk) Orta Avrasya'nın MÖ 3-1. Bin toplumlara üzerine uluslararası bir toplantı düzenlenmiş, toplantıda sunulan bildiriler 2002 yılında bir kitapta toplanarak yayınlanmıştır. Kitap eleştirisinde Anthony Harding, özetle, Batılı okur için en büyük sorunun okumak istedikleri ile Rus yazarların yazmak istedikleri arasındaki uçurum olduğunu, birçok örnekte aynı eski materyalin okunaksız ve özensiz bir şekilde tekrar tekrar kullanıldığını, devamında ise, görsel kalite açısından Rus arkeoloji metinlerinin dünya standartlarının epey bir gerisinde kaldığını belirtmektedir (Harding, 2006, 463). Dolayısıyla, Sovyet –ve bir bütün Rus– arkeolojisi bilimsel yayın yapma

konusunda abartılacak bir başarıya sahip değildir. Sanılanın aksine, veya bu kitapta bildirilenin aksine demek daha doğru olacak, büyük başarısızlıklar söz konusudur.

Toplumsal Evrim, Kültürel Yayılım ve Sovyet Arkeolojisi başlıklı bölümde –ve diğer birkaç bölümde– ilgili yazar, yöntem ve öteki ana başlıklar bağlamında iç içe geçmiş gibi görünen ancak gerçekte birbirlerinin zıttı ya da alternatifi olan açıklama modellerine dair uyarılarda bulunmaktadır. Yerinde bir uyarı gibi durmaktadır. Zira ilgili yazar da kimi zaman birtakım şeyleri birbirine karıştırmaktadır. Sovyet arkeolojisinin miras aldığı Çarlık arkeolojisi Vasily Gorodtsov gibi önemli uzmanlar yetiştirmiştir. V. Gorodtsov için Karadeniz arkeolojisinin (Kuzey Karadeniz) kurucusu denilebilir. Ürettiği kronolojik şemalar ufak değişikliklerle bugün dahi kullanılmaktadır. İlgili yazar, V. Gorodtsov'u (klavye sürçmesinden ileri geliyor olacak ki Gorodstov şeklinde hatalı yazılmıştır) Oscar Montelius ve Joseph Déchelette'in görüşlerini benimsediğini iddia etmektedir. Bu tam olarak doğru olmayan ve ilave açıklamalara ihtiyaç duyan bir iddiadır. Adı geçen uzmanların arkeolojik nesnelere sınıflandırma yöntemlerinden etkilendiğini ve/veya onlardan esinlendiğini kabul etsek bile, V. Gorodtsov farklı bir sınıflandırma yöntemi ve işbu sınıflandırma yöntemi doğrultusunda farklı bir açıklama modeli geliştirmiştir. O. Montelius'un sınıflandırmasındaki tip, şeylerin (ölçüler, –yapım– fikirleri vd.) aşamalı değişiminde iz sürmektedir. V. Gorodtsov'un sınıflandırmasındaki tip ise, kültürel farklılıklar ve tanımlanabilir roller noktasında iz sürmektedir. Arkeolojik kültürlerin değişim ve dönüşümlerinde temas, etkileşim, kronolojik ve teritoryal sınırlardan bahseder (Gorodtsov, 1927, 28). Bir evrimciden ziyade difüzyonisttir (yayılmacı).

Belirtmekte fayda var ki, V. Gorodtsov'un yayılmacı modeli ne Gustaf Kossinna'nınkine ne de Gordon Childe'inkine benzemektedir. G. Kossinna, gelişkin toplum (kültürvölker veya kültür yapıcılar) ile –daha– az gelişkin toplum (naturvölker veya kültür alıcılar) arasındaki temas sayesinde etkileşim, fikir ve materyal aktarımının gerçekleştiğini bildirmektedir. Bu işleyiş için ihtiyaç duyulan şeylerden en önemlisinin göç olduğunu, özgün fikir (soyut) ya da materyalin (somut) bir yerde ele geçmesinin gelişkin toplumun yer değiştirmesiyle açıklanabileceğini, dolayısıyla da özgün soyut ve somut üretimin doğrudan geçmişte yaşamış bir etnik topluluğun ve/veya dil grubunun kendisine mal edilebileceğini savunmaktadır. Değişim ve dönüşümde zamana ve coğrafyaya özgü çevresel koşullar yerine geçmiş etnik topluluğun ve/veya dil grubunun ta kendisi yer alır. G. Childe buna benzer şeyleri kariyerinin erken aşamalarında yazmıştır. İlgili yazar, kariyerinin ilerleyen yıllarında özeleştiri getirmesini öne çıkararak, G. Childe'in bu ilk dönem maskaralıklarını belirtmemiş, belirtmeye pek gönlü olmadığı izlenimi vermiştir. Uygun iklim koşulları, doğal kaynaklara ulaşım ve cazibesini koruyan ticaret rotalarının açıklayamayacağı bahsiyle, yarıya 1500 yıl geç başlayan Avrupa'nın Mısır ve Mezopotamya'yı nasıl geçtiği sorusuna verilebilecek yanıtın –arkeolojinin kavramakta başarısız olacağı iddiasıyla– kişisel girişimcilik ve karakter yapısı olduğunu yazmıştır (Childe, 1926, 3-4). Daha da ileri giderek, devasa maddi kaynaklara ve astronomi gibi alanlardaki şaşırtıcı ilerlemelerine rağmen, geometri ve fiziği kastederek, soyut doğa bilimlerindeki ilk büyük ilerlemelerin Babiller ya da Mısırlılar tarafından değil Aryan olan Yunanlar ve Hintliler tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir (Childe, 1926, 4-5). G. Childe her ne kadar kariyerinin ilerleyen yıllarında bu maskaralıktan vazgeçmiş olsa da ve/veya vazgeçtiği iddia olursa da, teknik temelde tek merkezci yayılmacı yaklaşımını sürdürmüştür. Araba-teker teknolojisine dair kaleme aldığı makalelerde (Childe, 1951; 1954) Aşağı Dicle/Güney Mezopotamya'yı tek merkez ilan etmiş ve söz konusu teknolojinin dünyanın diğer coğrafyalarına buradan yayıldığını önermiştir. Teknolojiyi gelişim bağlamında durağanlaştıran, zamanın bir noktasında hapsolmasına neden olan bu yaklaşım, tek merkezden önceden tanımlanmış sürekli ve paket halinde bir yayılım düşüncesine neden olmaktadır. Oysa herhangi bir başat prehistorik- protohistorik teknoloji farklı noktalardan (yerleşim, coğrafya vd.) aldığı katkılarla kendini ilerletir, çoğunlukla da teknolojinin başlangıç noktasına oranla daha ileri halini farklı bir noktada gösterir.

Aynı yazar, Batı ve Rus Antropoloji anlayışlarını karşılaştırdığı esnada, Avrasya’da Çarlık Rusya’sı tarafından –Amerika ve Afrika kıtalarında Batılılarca uygulananlardan– farklı bir teori ve pratikle antropoloji çalışmalarının yürütüldüğünden bahsetmektedir. Buna neden olarak Rus sömürgeciliğinin vahşi bir tarzla yürütülmemiş olması ile klasik köleciliğin yapılamamış olmasını sunmaktadır. Söz konusu karşılaştırma birbirine nitel ve nicel anlamda yaklaşamayan – ve yine tarihsel gelişim süreçleri ayrı– iki olgu arasında yapılmakta ve dolayısıyla yanlış bir yargıya varılmaktadır. Çarlık Rusya’sı uzunca bir süre komşuluk yaptığı, kültürel etkileşimlere girdiği¹, geçmişte çeşitli nedenlere dayanan çatışmalar yaşadığı, ancak 18. yüzyılın başında yakaladığı çağdaşlaşma hızıyla rekabette öne geçtiği Avrasya toplumlarını sömürgeleştirmiştir. Batı daha önce karşılaşmadıkları, ortaklaşırabilecekleri dil bulunmayan ve ateşli silah gücü ile evcil atlar (sırtüstü at biniciliği) karşısında afallayan (Renton, 2024, 46-56), oldukça kısa sürelerde koca şehirleri teslim eden Amerika ve Afrika toplumlarını sömürgeleştirmiştir (Güneydoğu Asya ve Okyanusya toplumları da eklenebilir). Çarlık Rusya’sının karşısındaki toplumlar aynı zamanda Çin ve İran gibi kültürlerle temas eden ya da temas edebilecek bir konumdadır. Bu durum –diğer etkenlerle birlikte– onları makul ve Rusların dünyasına (aynı zamanda kültürlerine) yakın kılmıştır.

Bununla birlikte Çarlık Rusya’sınca Avrasyalı toplumlara karşı vahşi bir sömürgeciliğin yapılmadığı iddiasının, iddia sahibinin ideolojiler dünyasındaki konumuyla, konumu itibarıyla bir şeyleri gizleme ve sömürge aydını olma hevesiyle açıklanabileceğini düşünüyoruz. Çarlık Rusya’sının 18. yüzyılda başlattığı 20. yüzyılın başına değin devam eden doğu ve güney yönlü askeri yayılma, bir süre sonra Rus nüfus hareketiyle pekiştirilmiştir. Yerleşik ve tarımcı Ruslar için göçebe ve çoban (kimi zaman avcı) Avrasyalı toplumlar nesiller boyunca sürdürdükleri yaşam biçiminden –dolayısıyla da kültürlerinden– vazgeçmeleri yönünde şiddetli ve sistemli baskıya uğramışlardır. Hayvanlarını otlattıkları meralar ellerinden alınarak tarım arazilerine dönüştürülmüştür. Bugün halen Kuzey-Karadeniz Hazar Bozkırı şeklinde andığımız bir coğrafya bulunsa da, söz konusu coğrafyanın bozkır ekolojisi uzun zaman önce büyük ölçüde yok edilmiştir². Orta Volga’daki Başkurtların serf kanuna bağlanmaları (diğer bir deyişle bazı uygulamalarda serf konumuna düşürülmeleri), el-değiştirip Rus feodal beyine ve/veya Çarlığa geçen toprağı hiçbir surette terk etmeye haklarının olmaması konuya dair verilebilecek örneklerdendir. Bir kısım Volga ya da Kazan Tatarının ise doğrudan serf yapılması Rus araştırmacılar tarafından dahi kabul edilmek zorunda kalınan bir gerçekliktir (Zenkovsky, 1961, 283). Çarlık Rusya’sının yayılmacılığı sürdürmesiyle Rus yönetimine giren Avrasyalı toplumların (çoğunlukla göçebe ve çoban, kısmen avcı-balıkçı) sayısı artmış ve bu duruma koşut olarak inoródcy – инорóдцы (inorodtsy) şeklinde anılan yasa uygulanmaya başlanmıştır (Payne, 2019). Söz konusu yasa, genel olarak geleneksel yaşam biçimine (meraların tarımcılara teslim edilmesi, avcılık faaliyetlerinin sınırlandırılması vd.) ve dini inançlara dönük kısıtlamalar ile mülk edinme ve toprak devri/mirası gibi konulardaki kısıtlamalara, kısmense Çarlık ordusunda silâh altına alınma gibi başlıkları kendine konu edinmekteydi³. Çeşidini ve sayısını

¹ Bu etkileşimlere verilebilecek en anlamlı örneğin ocak olduğunu düşünüyoruz. Ateşin yandığı ancak tek başına yemeğin pişirilmediği, aynı zamanda aile üyelerini yaydığı sıcaklıkla başına toplayan ve böylelikle sözlü aktarımların-kaynaşmaların yaşanmasına izin veren ocak, Rusçaya (oçag – очар) Türkçeden geçmiştir (Vasmer, 1987, 177).

² Macar Ovası da dâhil edilerek sunulan istatistiki bir veri, Avrupa sınırları içindeki bozkır özellikli arazilerin %80 oranında tarım arazisine dönüştürülerek yok edildiğini göstermektedir (Paroń, 2021, 20). Komünist Çin yönetimince benzer uygulamaların Avrasya Bozkırı’nın doğusunda uygulandığını biliyoruz. Göçebe çoban toplumlar daha uygar olduğu iddiasıyla tarım yapmaları yönünde baskıya uğramıştır (Haiying, 2017).

³ Inoródcy sözcüğü “doğası/türü farklı” veya “yabancı” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Yine belirtmek ve/veya vurgulamak gerekir ki buradaki yabancı sözcüğünün anlamı –konu bağlamında– alışık olunmayan ve rahatsızlık hissi uyandıran şeklinde algılanmalıdır. Yerleşik Rus Yahudilerinin de bu yasa kapsamında

arttırabileceğimiz tüm bu karar ve uygulamaların Avrasyalı toplumlar üzerinde bıraktığı yıkıcı etkiyi, farklı kıtalarda gerçekleştirilen benzerleriyle karşılaştırıp zararsız veya benzerlerine kıyasla, kabul edilebilecek boyutta görmek, taraflı/yanlı bir tutum sergilemekle birlikte sömürge aydınlığına soyunmaktan başka bir şey değildir.

18-20. yüzyıllar arasındaki savaş ve çatışmalar neticesinde Çarlık Rusya'sının yönetimine giren Avrasyalı toplumlar, 1917'deki Rus Devrimi sonrasında bu kez de mirasçısı Sovyet Rusya'sının yönetimine geçmiştir. Somut verilerle desteklenen tarzda geçişin Avrasyalı toplumların istek ve rızasıyla gerçekleştiğini gösterir tarafsız bir tarihi kaynak bulmak imkânsızdır. Sovyet Rusya'sı, ideolojik referanslara ve herhangi bir politik varlığın taşıdığı savunma ve saldırı içgüdüsüne dayalı çeşitli neden ve bahanelerle Avrasyalı toplumları ve topraklarını işgal etmeye devam etmiştir. Bu durumun Sovyet arkeolojisine yansımaları çeşitli toplantılar esnasında Rus ve Avrasyalı toplum üyesi (Türk, Tunguz ve Moğol soylu) akademisyenler arasında çıkan tartışmalarda kendini göstermiştir. 1948 yılında Alma-Ata'da Kazak Sovyet Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen toplantıda bu tartışmalardan biri yaşanmıştır. Natalya G. Apollova, Rus yayılcılığını –ilerlemeci sonuçlar ürettiği iddiasıyla– olumlu kabul eden tutumuna karşılık, Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov'dan Rus yayılcılığının Kazaklara büyük bir yıkım getirdiği yanıtını (Weinerman, 1993) almıştır⁴. Bu argüman (Rus yayılcılığı ve/veya işgalleri “geri kalmış” toplumlar adına bir şanstı), Sovyet arkeolojisinin çimentosuydu, çünkü karşıt veya düşman klikleri bir arada tutan ender başlıklardan birisidir. Genel olarak Sovyet arkeolojisini ve ideolojik referansların kaba bir tarzla işlenmesini eleştirenler dahi Rus yayılcılığını –söz konusu argümanla– olumlu bulmuştur⁵. Bu anlamda tıpkı anaları aynı yalnız babaları farklı olan mitolojik ikizler Kastor ve Polluks'u akla getirebiliriz. Buradaki ikizler de yalnızca Rus dili ve kültürüyle beslenmiş, temel alınan ve böylelikle var oluşuna neden olanı koruma maksatlı, ikizlerden biri savunduğu ideolojik yöntem ve kurallara (tek ülkede sosyalizm mümkün değil, süreç içinde yozlaşır vd.) aykırı olmasına rağmen gerici bulduğu kültür toplamından anayurt gibi kavramlar devşirmiştir.

Kitabın çeşitli bölümlerinde Sovyet arkeolojisinin ideolojik referansa dayanan yanlı okumalarıyla şekillenen çalışmalardan bahsedilmektedir. Ancak, bu yanlı okumaları görünür ve daha anlaşılır kılmak adına verilen örnek veya sarf edilen anahtar ifade neredeyse yok. Mykhailo Videiko, ülkesi büyük ölçekte Rus saldırganlığına maruz kalmadan önce Kiev'deki Borys Grinchenko Üniversitesi'nde çalışan bir profesördür. İçlerinde Tripoli-Cucuteni olmak üzere Kuzey Karadeniz'in çeşitli prehistorik kültürleri üzerine birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Sovyet Rusyasının Tripoli-Cucuteni kültürüne dönük ilgisinin, ideolojik referansa dayanan önceden tasarlanmış veya beklenen/istenen sonuç bağlamında değiştiğini farklı tarihlerde farklı araçlar aracılığıyla bildirmiştir. İngiliz BBC kanalına verdiği sözlü mülakatta⁶, başlangıçta Sovyet yöneticilerin kültüre büyük önem verdiğini, kültüre ait yerleşimlerin ve bu yerleşimlerde devam eden arkeolojik kazıların eğitim-öğretim müfredatıyla uyumlu hale getirildiğini ve böylelikle ilk ve ortaokul seviyesindeki öğrencilerin eğitim turlarıyla ziyaret etmelerinin sağlandığını belirtmektedir. Ancak, bir süre sonra geçmişte güçlü bir merkezi otoriteye sahip olmayan sınıfsız bir toplumun böylesi büyüklükte bir kültürel karmaşıklığa ulaşamayacağı görüşü/sonucu üzerinden ilginin kaybolduğunu, bilim insanlarının somut veriler kapsamında konuşmasının

alınmaları, aslında yasanın ve yasayı ifaden eden sözcüğün irksal farklılıklar üzerine kurulu olduğu şüphesini doğurmaktadır (Slocum, 1998, 174).

⁴ E. Bekmakhanov bu toplantıdan birkaç yıl sonra çeşitli suçlamalarla tutuklanarak Sibiry'a'daki çalışma kamplarına sürülmüştür.

⁵ Yazarları arasında Leo S. Klein de olduğu yayın (Bulkin, v.dğr., 1982) söz konusu durumu kanıtlayan en iyi örneklerden biridir.

⁶ BBC adına Valeri Kovtun tarafından yapılan mülakat için bkz. <https://www.bbc.com/travel/article/20210805-cucuteni-trypillia-eastern-europes-lost-civilisation> (6.8.2021) (erişim tarihi: 26.12.2024).

engellendiğini ve itiraz edenlerin devlet düşmanı suçuyla yargılandığını aktarmaktadır. Kitabın da değinmekten kaçamadığı yanlı okumalar bağlamında okuyana daha fazla yardımcı olma, yani örneklendirme noktasında hata olarak nitelenemese bile bir eksiklik olduğu açıktır. Arazideki arkeolojik pratik ve uygulamalar ise belli bir sıra halinde yayınlanması planlanan kitap serisinin bu kitabında neredeyse hiç yer kaplamamaktadır. Vladimir F. Gening ve çalışma arkadaşlarının Çarlık Rusyası zamanlarından kalma aceleci tarzla Sintaşta Büyük Kurgan'da (Gening, v.dğr., 1992) gerçekleştirdikleri tahribat veya Sergey Rudenko'nun Pazırık kurganlarını köstebek yuvasına çevirip arkasına bile bakmadan çekip gitmesi ilk akla gelen ve incelemeleri adına yazarlara önerilebilecek örneklerdendir. S. Rudenko'nun kurganlara açtığı derin yarıklar ancak yakın tarihlerde yapılan restorasyon çalışmalarıyla kapatılmaya başlanmıştır⁷.

Sovyet arkeolojisinin kitapta pek belirgin olmayan temel sorunlarından bir başkasını; arkeolojiye özgü bir teorinin ortaya konulmaması ve/veya arkeolojinin tarihten bağımsız bir bilim olarak görülmemesi şeklinde tarif edebiliriz. Artemiy V. Artsikhovski'ye ait "arkeoloji çapayla silahlan(dırıl)mış tarihtir" sözü tarif etmeye çalıştığımız sorunu somutlaştıran en güçlü ifadelerden birisidir (Trigger, 2006, 342). Buna neden olarak Karl Marx ve Friedrich Engels'ten kalma külliyyatın arkeolojiyle kısıtlı bir temas içinde olması, tarih ve tarihsel olan arasındaki ilişkinin belirlenmesinde daha geleneksel ve kurumsal gelişimini büyük ölçüde tamamlamış tarih biliminden destek alınması (her ne kadar başta antropoloji ve sosyoloji gibi birtakım sosyal bilimlerden veri kabul etseler de) ve gelişimini tamamlamamış genç hatta çocuk yaşlardaki arkeolojinin söz konusu tarihlerde halen –birçok kürsü tarafından– eser/bulutnu merkezli işletilmesini sıralayabiliriz. *Toplumsal Evrim, Kültürel Yayılım ve Sovyet Arkeolojisi* başlıklı bölümde ilgili yazar, A. V. Artsikhovski ve çalışmalarını kullanarak Marksizm ve Sovyet arkeolojisi arasındaki bağı yakalamaya yaklaşırsa da bunda başarılı olamamıştır. Yazar, Kapital'den bir alıntı yaparak Marksizm gibi diğer benzer ideoloji ve felsefe anlayışlarının tutundukları tarihselciliği ön plana çıkarmakta ve böylelikle Sovyet arkeolojisinin veya en azından Sovyet arkeolojisindeki bir kliğin buradan temellendiğini dolaylı yoldan –ve kaynak sunarak– önermektedir. K. Marx ve F. Engels'in eserlerinde prehistoryanın önemsiz bir konumda yer alıyor oluşu da (iş gücü, artı ürün ve artı değer ile üretici güçlerin nicel ve nitel büyüklükleri bağlamında), tıpkı ilgili yazarın yaptığı ve tarihselciliği öne çıkaran alıntılar gibi, kimsenin inkar edemeyeceği bir somutluktur. Onların düşün dünyalarında prehistorya tarihin akışını kavrayamamış kimselerin kaçabileceği muğlak bir yerdir (Marx – Engels, 1976, 47-48). Dolayısıyla, Sovyet arkeolojisi sadece Stalin'in ölümüne kadar olan süreçte değil, bir bütün Sovyet tarihinde kendi yolunu hiçbir zaman tam anlamıyla bulamamıştır.

İki Dünya Arasında: V. Gordon Childe'in Amerikan ve Sovyet Arkeolojisiyle İlişkisi başlıklı bölümde ilgili yazarın bir dipnotta (228 nolu) kullandığı ifadeyi tuhaf ve –eğer bilinçli bir tercih ise– Türk bilim literatürüne kabul edilmemesi gereken ciddi bir hata olarak değerlendiriyoruz. Yazar, Robert Braidwood'un İstanbul Üniversitesi gibi kurum ve meslektaşlarla gerçekleştirdiği ortak çalışmaları anlattığı sırada "Türkiyeli" ifadesini kullanmaktadır (Türkiyeli arkeologlar). Bir politik bütünlüğü ifade eden Türkiye, kurucu unsur (Türk kimliği) üzerinden oluşmuştur ve aynı zamanda bir terimdir. Türk'e ait olan ülke, Türk'ün yaşadığı ülke şeklinde çoğaltabileceğimiz bir anlam zinciri söz konusudur. Dolayısıyla, Türk'e ait olan anlamına gelen bir terime yapım eki ekleyerek "oralı" anlamı katmaya çalışmak yersiz ve sonuçsuzdur. Anlam bağlamında kendini tekrarlayan yanıyla da anlatım bozukluğu içermektedir. Yazar, kurucu unsur olan Türk kimliğinin anayasal birleştirici üst kimlik yapılmasından rahatsızlık duyuyor olabilir, ki yazar işbu rahatsızlıkla koşut bir politik görüşe sahipse bile, bu durum Robert Braidwood'la çalışmış ancak anayasal birleştirici üst kimlikten rahatsız olmayan ve Türk kimliğini kullananlara haksızlık anlamına da gelmektedir. Gel gelelim eğer yazar, teorik temelde ulus devlet yapısının –anayasada hiçbir etnik kökeni öncelik sahibi yapan bir madde olmamasına rağmen– hatalı

⁷ İlgili haber için bkz. <https://www.gorno-altaisk.info/news/156088? utl t=tw> (erişim tarihi: 26.12.2024).

olduğunda ısrar ediyorsa, bu durum niçin Türkiye'yle sınırlı kalıyor diye sormamız gerekmektedir. Zira, yazar ilerleyen sayfalarda "Alman arkeolojisi" şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Geçmişte ve bugün Almanya'da yaşayıp etnik kökeni Alman olmayan onlarca bilim insanı ve akademisyen bulunmaktadır. İçlerinde arkeologlar da yer almaktadır. Bununla birlikte ülkenin ortak üretimi olması nedeniyle, söz konusu ülkenin vatandaşları arasında da benzer şeyin aranması gerekmektedir. Geçmişte ve bugün Almanya'da yaşayıp etnik kökeni Alman olmayan onlarca insan yaşamaktadır. Ancak, yazar her nedense Almanya arkeolojisi gibi bir kullanıma gitmemektedir. Terminolojide gözlenen tutarsız tavrın ideolojik tutarsızlığın ve/veya ideolojik körlüğün bir ürünü olmamasını, ileride yapılacak çalışmalarda bu hatadan dönülmesini temenni ediyoruz.

Üzerine yeterince konuşulmamış ve tartışılmamış bir konuyu ele alıyor oluşu, başta da belirttiğimiz üzere, kitabı bir hayli önemli kılmaktadır. Ancak, birtakım eksiklikler ve Sovyet arkeolojisinin taşıdığı eksik yanlar ile Çarlık ve Sovyet yönetiminin Avrasyalı toplumlar adına ne anlama geldiğinin aktarılması hususunda pek de gönüllü olunmadığı hissi uyandıran tutum, arazi uygulamalarına dönük incelemelerin azlığı ve bazı hatalar genel okuyucu adına ciddi riskler barındırmaktadır. Seri halinde yayınlanması planlanan birden fazla kitabın olacağı anlaşılmaktadır. Arazi uygulamalarına dönük incelemelerin azlığı, serinin diğer kitap veya kitaplarında daha fazla yer almasının planlanıyor oluşuyla açıklanabilir. Risklerin beraberinde getireceği tahribatı önleme adına koruyucu bir gözlük kullanılarak okunması elzemdir.

Kaynakça

- Bulkin, Vladimir A. – Klejn, Leo S. – Lebedev, Gleb S. "Attainments and Problems of Soviet Archaeology". *World Archaeology* 13 (1982), 272-295.
- Childe, Gordon. *The Aryans: A Study of Indo-European Origins*. New York: Alfred A. Knopf, 1926.
- Childe, Gordon. "The First Waggon and Carts-from Tigris to the Severn". *Proceedings of the Prehistoric Society* 17 (1951), 177-194.
- Childe, Gordon. "The Diffusion of Wheeled Vehicles". *Ethnog.-Arch. Forschungen* 2 (1954), 1-17.
- Gei, Aleksandr. "O nekotoryh problemah izučeniya bronzovogo veka na juge Evropejskoj Rossii". *Rossijskaya Arkheologiya* 1/1999 (1999), 34-50.
- Gening, Vladimir F. - Zdanovich, Gennady B. - Gening, Vladimir V. *Sintashta: Arheologičeskiye pamyatniki ariyskikh plemen Uralo-Kazahstanskikh stepei*. Chelyabinsk: Ural. un-ta, 1992.
- Gorodtsov, Vasily. "Tipologičeskij metod v arheologii", *Obšestvoissledovatelej Rjazanskogo kraja. Serija metodič., Vyp. 6* (1927), 27-30.
- Haiying, Yang. *Genocide on the Mongolian Steppe*. Tokyo: Iwanami Shoten, 2017.
- Harding, Anthony. "Facts and Fantasies from the Bronze Age". *Antiquity* 80 (2006), 463-465.
- Ivanova, Mariya. *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and the Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Kotova, Nadezhda S. *Early Eneolithic in the Pontic Steppes*. Oxford: BAR Publishing, 2008.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich. *The German Ideology* (third revised edition). Moscow: Progress, 1976.
- Paroń, Aleksander. *The Pechenegs: Nomads in Political and Cultural Landscape of Medieval Europe*. Leiden: Brill, 2021.
- Payne, Matthew. "Do You Want Me to Exterminate All of Them or Just the Ones Who Oppose Us?", *Empire and Belonging in Eurasian Borderlands*. Haz. K. A. Goff ve L. H. Siegelbaum. 65-79. Ithaca: Cornell University Press, 2019.

Rassamakin, Yuri. *Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit Gräber aus der Mitte des 5. Jts. bis Ende des 4. Jts. v. Chr.* Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2004.

Renton, Kathryn. *Horse and Human in the Early Modern Iberian World.* Cambridge: Cambridge University Press, 2024.

Slocum, John W. "Who, and When, Were the inorodtsy? The Evolution of Category of "Alliens" in Imperial Russia". *The Russian Review* 57 (1998), 173-190.

Trigger, Bruce G. *A History of Archaeological Thought.* New York: Cambridge University Press, 2006.

Vasmer, Max. *Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka.* Moskva: Progress, 1987.

Weinerman, Eli. "The Polemics Between Moscow and Central Asians on the Decline of Central Asia and Tsarist Russia's Role in the History of the Region". *The Slavonic and East European Review* 71 (1993), 428-481.

Zenkovsky, Serge A. "The Emancipation of the Serfs in Retrospect". *The Russian Review* 20 (1961), 280-293.